

Gauta 2009 08 05
Tęsinys. Pradžia „Logos“ Nr. 60
Prano Dovydaičio premijai

GINTAUTAS VYŠNIAUSKAS

Klaipėdos universitetas

METAFIZIKOS *ONUS PROBANDI*

Onus Probandi of Metaphysics

SUMMARY

The third article of the set deals with the third way to prove God's existence as it is presented in *Summa Theologiae* and *Summa Contra Gentiles* by Thomas Aquinas. After analysis and comparison with other proofs, it comes to conclusion that the third way is unnecessary derivation from the second proof, the result of language game, and as such demands Ockhms blade to be used. Moreover, in the course of consideration it appears that notions of necessary cause, efficient cause, and cause of being are convertible. If this is true, then the third proof can be reduced (correspondingly, derived from) to the proof based on being as it is formulated in the *Super Sent.*, lib. 1 d. 3 q. 1 preface. In this case we have *circulus vitiosus*: being of relatively necessary being is used as the premise to prove the being of absolutely necessary being which substantiates the former. Hence the third way seems extremely weak and very doubtful.

SANTRAUKA

Trečiajame serijos straipsnyje nagrinėjamas trečiasis Tomo Akviniečio *Sumoje prieš pagonis* pateiktas Dievo buvimo įrodymo būdas. Lyginant jį su kitais įrodymais ir su analogišku įrodymu antroje *Sumos prieš pagonis* knygoje prieinama prie išvados, kad trečiasis būdas yra nereikalingas antrojo būdo pakartojimas kitais žodžiais, kalbos žaidimo rezultatas, reikalaujantis Ockhamo skustuvo. Be to, svarstymo procese paaiškėjo, kad terminai „būtina priežastis“, „veikiančioji priežastis“ ir „buvimo priežastis“ yra lygiaverčiai, sumainomi. Taigi trečiasis įrodymas gali būti redukuotas (atitinkamai, išvestas iš) į buvimu paremtą įrodymą, kuris pateiktas *Petro Lombardo sentencijų* pirmosios knygos trečiojo skyriaus pirmojo klausimo preambulėje. Tokiu atveju įrodymas būtų *circulus vitiosus* vadinama mąstymo klaida, nes išvada jame gaunama iš prielaidos, kuri grindžiama ta pačia išvada. Taigi trečiasis Dievo buvimo įrodymas remiantis būtinybe atrodo itin pažeidžiamas ir todėl labai abejotinas.

RAKTAŽODŽIAI: trečiasis Dievo buvimo įrodymo būdas, būtinybė, priežastis, buvimas, Akvinietis.

KEY WORDS: the third way to prove God's existence, necessity, cause, being, Aquinas.

TREČIASIS DIEVO BUVIMO ĮRODYMO BŪDAS

„Trečias būdas išvestas iš to, kas galima, ir to, kas būtina... Mat realybėje yra tokių [objektų], kurie gali būti ir nebūti, nes jie padaromi ir suardomi, todėl gali būti ir nebūti. Tačiau neįmanoma, jog visi, kurie yra, būtų tokie, nes tų, kurie gali nebūti, kada nors nėra. Tad jeigu visi būtų tokie, kurie gali nebūti, tai kada nors realybėje nieko nebūtų. Bet jeigu tai būtų tiesa, tai ir dabar nieko nebūtų, nes tas, kurio nėra, nepradeda būti, nebent dėl to, kuris yra; tad jeigu būtų buvęs tik niekas, tai būtų neįmanoma, kad kas nors būtų pradėjęs būti, todėl dabar nieko nebūtų, bet akivaizdu, kad taip nėra.

Vadinasi, ne visi esiniai yra galimi, bet realybėje turi būti kas nors būtina.

Tačiau kiekvienas būtinas kur nors turi savo būtinumo priežastį, arba neturi.

Ir eilė tų, kurie turi savo būtinumo priežastį, negali tęstis iki begalybės, kaip negali tęstis ir veikiančiųjų priežasčių eilė. Todėl būtina postuluoti tą, kuris yra savaime būtinas, niekur neturintis būtinumo priežasties, bet esantis visų kitų [būtinų objektų] būtinumo priežastimi, kurią visi vadina Dievu.“¹

Būtinumas ir priežastis

Eidami pirmuoju Angeliškojo Bažnyčios Daktaro Tomo Akviniečio *Teologijos sumoje* nurodytu Dievo buvimo įrodymo keliu, prieiname iš pirmo žvilgsnio paradoksalų darinį – visiškai nejudantį pirmąjį judintoją, kuris „judina“ visą Visatą; eidami antruoju – pasiekiamo ne mažiau paradoksalia veikiančiąją priežastį, kuri absoliučiai nieko neveikia, bet

daro viską. Dabar atėjo eilė išbandyti *Teologijos sumoje* nužymėtą trečiąjį kelią, kuris, pasak autoriaus, prasideda nuo *galima* ir *būtina* (*via sumpta ex possibili et necessario*) perskyros.

Galimą Akvinietis apibūdina kaip tą, kuris *gali būti ir gali nebūti*; padaromumas ir suardomumas yra esminiai *galimo* požymiai. *Būtino* sampratos Akvinietis čia neaiškina, nes kiekvienas mąstyti gebantis skaitytojas be jokių papildomų paaiškinimų supras, kad *būtinai*, kaip *galimo* priešybė, yra tas, kuris negali nebūti ir kuris nėra nei padarytas, nei atsiradęs ir vis dėlto yra. Tokiam *būtino* apibūdinimui galima būtų paprieštarauti, kad jis tinka *niekui*: juk niekas nėra nei padarytas, nei atsiradęs, jis yra ir negali nebūti, nes netgi jei nieko nebūtų, tai būtų niekas. Tokio argumento paneigimui Akvinietis turi pakankamai priemonių. Pirma – tai senovės filosofų pamėgta aksioma, kad iš nieko niekas neatsiranda (*ex nihilo nihil fit*). Tad jeigu būtino vietą užimtų *niekas*, tai ir dabar nieko nebūtų. Kadangi kažkas, ir netgi labai daug kas, yra, tai *būtinai* – ne niekas. Antra, ką nors iš galimybės į aktualybę gali išvesti tik tas, kuris jau yra. Pavyzdžiui, vaiką iš galimybės į aktualybę gali išvesti tik aktualiai esantys tėvas ir motina. Taigi vaiko atsiradimui *būtinai* tėvai. Jiems esant, vaikas, kuris kol kas yra tik galimybėje, gali atsirasti aktualybėje, paprasčiau tariant, būti pradėtas ir pagimdytas. Tačiau dar visai neseniai dabar aktualiai esantys tėvai patys buvo tik *galimybė*, kurių atsiradimui aktualybėje buvo *būtinai* kiti aktualybėje esantys

tėvai, ir taip toliau iki pat Adomo ir Ievos, kurie, pasak kai kurių religijų, yra visos žmonijos būtinos priežastys. Tad visi tėvai kaip būtinos vaikų išvedimo iš galimybės į aktualybę priežastys patys kadaise buvo tik *galimybė*. Maža to, pirmųjų tėvų išvedimas į galimybę nebuvo galimas anksčiau negu buvo aktualizavotos kitos *būtinos* jų buvimo ir reprodukcijos priežastys. Nors Pradžios knygoje pateiktos dvi, viena kitai prieštaraujantys, žmogaus sukūrimo versijos, tačiau abi sutinka, kad Dievas pirmiau sukūrė dangų ir žemę, o tik vėliau žmogų: pirmojoje versijoje dangų ir žemę Dievas sukūrė pirmąją dieną, o žmogų – vyrą ir moterį – tik šeštąją, kad jie iš pat pradžių turėtų ką valdyti ir valgyti (žr. Pr 1–30); antrojoje versijoje Dievui šešių dienų neprireikė: *Tą dieną, kai Viešpats Dievas padarė žemę ir dangų, kai žemės laukuose dar nebuvo išdygusi jokia laukų žolė... tik versmė tryško iš žemės ir drėkino visą dirvos paviršių, – tuomet Viešpats Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių...* (Pr 2, 4–7). Tad ir pastaruoju atveju – žemė pirmiau, o žmogus (tiksliau, vyras) vėliau. Tarkim, kad žemę sukūrė ryte, o žmogų vidurdienį: juk aktualus žemės dulkių buvimas – *būtina*

materialioji vyro padarymo priežastis, o padarinys negali atsirasti anksčiau už būtiną savo priežastį. Vadinasi, kiekviena veikiančioji priežastis savo padarinio atžvilgiu yra *būtina*, nors pati savaime ji tokia nėra. Jos būtinumas glūdi kitoje, jai išorinėje veikiančiojoje priežastyje. Toks *būtinumas* yra santykinis ir todėl Dievo buvimo įrodymui nepakankamas. Tačiau juo remiantis galima išprotauti *absoliutų* būtinumą, kurį priskirti Dievui nebūtų gėda.

Kaip Akvinietis tokį būtinumą išprotauja? Labai paprastai: jis pasinaudoja mums jau pažįstamu judintojų ir veikiančiųjų priežasčių eilės regresijos į begalybę draudimu: „Eilė tų, kurie turi savo būtinumo priežastį, negali tęstis iki begalybės, kaip negali tęstis ir veikiančiųjų priežasčių eilė. Todėl būtina postuliuoti tą, kuris yra savaime būtinas, niekur neturintis būtinumo priežasties, bet esantis visų kitų [būtinų objektų] būtinumo priežastimi, kurią visi vadina Dievu.“

Šio įrodymo schema labai panaši į pirmųjų dviejų įrodymų schemas. Iš pateikiamos lentelės matyti, jog panašumas akivaizdus.

Įrodymas	Empirinė patirtis	Autonomijos draudimas	Regreso į begalybę draudimas	Išvada 1	Išvada 2
1. Judėjimu	Judantys objektai	Pačiam save judinti	Judintojų eile	Egzistuoja nejudantis judintojas	Jis yra Dievas
2. Veikiančiąja Priežastimi	Padariniai	Būti savo paties priežastimi	Veikiančiųjų priežasčių eile	Egzistuoja pirmoji veikiančioji priežastis	Ji yra Dievas
3. Būtinybe	Atsirandantys ir išnykstantys objektai	Savo būtinumą kildinti iš savęs	Veikiančiųjų priežasčių eile	Egzistuoja savaime būtina priežastis	Ji yra Dievas

Ši lentelė ne tik parodo trijų Dievo buvimo įrodymų panašumus, bet ir leidžia išvelgti svarbius skirtumus: pavyzdžiui, pamatyti, kad pirmajame įrodyme pirmasis draudimas nėra pažeistas, nes pirmasis judintojas visiškai nejuda, t. y. jis nėra savęs paties judintojas. Todėl šis įrodymas yra mažiau prieštaringas negu kiti du, kuriuose, tenkinant antrojo draudimo reikalavimus, pažeidžiamas pirmasis draudimas postuluojant priežastį, kuri yra savo pačios buvimo ir būtinybės priežastis. Atsiskleidžia, kad trečiasis įrodymas yra ne kas kita kaip suformuluotas antrasis įrodymas, kuriame išsakyta mintis, jog norint, kad padarinys atsirastų, *būtina* veikiančioji priežastis.

Tiesa, veikiausiai atsižvelgdamas į trečiojo įrodymo interesus, Akvinietis antrajame žodžio „būtina“ nevartoja. Bet ką gi dar galėtų reikšti frazė – „pašalinus priežastį, pašalinamas padarinys (*remota autem causa, removetur effectus*)“ arba „jeigu nebūtų pirmosios veikiančiosios priežasties, tai nebūtų nei paskutinės, nei vidurinės (*si non fuerit primum in causis efficientibus, non erit ultimum nec medium*)“² – jeigu ne veikiančiosios priežasties *būtinybę* padariniui. Vadinasi, nors antrajame įrodyme būtinybė neįvardijama, tačiau ji aiškiai numanoma. Paskutinis įrodymo sakinytis tai oficialiai patvirtina: „Todėl *būtina* (kursyvas mano – G. V.) postuluoti tam tikrą pirmąją veikiančiąją priežastį... (*Ergo est necesse ponere aliquam causam efficientem primam...*)“³.

Panašiai trečiajame įrodyme Akvinietis kalba apie veikiančiąsias priežastis stengdamasis nevartoti žodžio „priežastis“. Bet įrodymo pabaigoje paaiškėja, jog tai neįmanoma ir jis atidengia kortas:

„Tačiau kiekvienas *būtinus* (kursyvas mano – G. V.) turi savo būtinumo priežastį iš kitur, arba neturi. (*Omne autem necessarium habet causam suae necessitatis aliunde, vel non habet*).“⁴ Taigi antrasis ir trečiasis įrodymai patys prašosi susiejami į vieną, o jų atskiras buvimas tėra viduramžių kalbos žaidimo virtuozų veiklos rezultatas, kurį Akvinietis meistriškai apipavidalino. Bet paprasčiau mąstantis žmogus, pavyzdžiui, Davido Hume'o literatūrinis personažas Demea iš *Dialogų apie prigimtine religiją* jų vieno nuo kito neatskiria. Dievo buvimo įrodymą jis pateikia šitaip:

Visa, kas egzistuoja, privalo turėti savo buvimo priežastį, nes neįmanoma, kad kas nors galėtų padaryti save patį arba būtų savo paties buvimo priežastis. Todėl kildami į viršų nuo padarinių į priežastis, privalome arba judėti begaline seka, neprieidami jokios aukščiausios priežasties, arba galiausiai pasiekti aukščiausią priežastį, tą, kuri yra *būtinai* esanti. Kad pirmoji prielaida yra absurdiška, galima įrodyti šitaip. Begalinėje priežasčių ir padarinių grandinėje arba sekoje kiekvieno atskiro padarinio buvimą lemia galia ir veiksmingumas tos priežasties, kuri tiesiogiai su juo susijusi; tačiau visa amžinoji grandinė arba seka, kaip visuma, nėra niekuo determinuota arba nulemta: ir vis dėlto akivaizdu, kad ji reikalauja [savo buvimo] priežasties arba pagrindo lygiai taip pat, kaip bet kuris kitas atskiras objektas, kuris pradeda būti laike. Vis dar aktualus lieka klausimas, kodėl amžinai yra būtent ši, o ne kuri nors kita priežasčių seka arba jokia seka. Jeigu nebūtų būtinai esančio esinio, tai bet kuri prielaida, kokią tik besuformuluotume, būtų vienodai įmanoma; prielaida, kad amžinai yra *niekas*, būtų nė kiek ne daugiau absurdiška už prielaidą, kad yra to-

ji priežasčių seka, kuri sudaro visatą. Tai gi kas buvo tas, kuris nulėmė, jog veikia egzistuoja kažkas, o ne niekas, ir kuris suteikė buvimą būtent tai, o ne kitai galimybei? *Išorinės priežastys*, kurių [pagal pirmąją prielaidą] nėra. *Atsitiktinumas* – beprasmis žodis. O gal tai buvo *niekas*? Bet jis niekada nieko negali padaryti. Todėl mes privalome kreiptis pagalbos į būtinai esantį Esinį, kuris savyje turi savo paties buvimo pagrindą; kurio buvimo prielaidą neigiant, susipainiojama akivaizdžiuose prieštaravimuose. Vadinasi, yra toks Esinys, kitaip tariant, yra Dievybė.⁵

Demea'os suformuluotame Dievo buvimo įrodyme veikiančioji priežastis iš pat pradžių susiejama su būtinybe. Toliau esančiuose jo samprotavimuose toji sąsaja atrodo darni ir neprieštaringa. Todėl norisi klausti, kodėl viduramžių kalbos žaidimų meistrams prireikė būtinybę dirbtinai atskirti nuo priežasties? Gal jie vadovavosi principu – kuo daugiau įrodymų, tuo labiau Dievas yra. Tokiu atveju jie šaukėsi Ockham'o skustuvo. Tai, kad trečiasis įrodymas yra abejotinas, rodo ir ta aplinkybė, kad kituose veikaluose, kur tiesiogiai kalbama apie Dievo buvimo įrodymus, jo nėra.

Dievo buvimo įrodymai kituose Akviniečio veikaluose

Petro Lombardo sentencijų komentare rašoma, kad Dievo buvimą galima įrodyti trimis būdais: „[Petras sako], kad nuo kūrinių trimis būdais ateiname prie Dievo: per priežastingumą, per atitraukimą, per išaukštinimą.“⁶ Apie įrodymą per *būtinumą* čia net neužsimenama. Toje teksto vietoje, kur jo labiausiai galima tikėtis, rašoma: „Kiekvienas savo buvimą turintis iš nieko, turi būti iš kito, kuris

jam tą buvimą suteikė. Tačiau visi kūriniai buvimą turi iš nieko: tai aiškiai rodo jų netobulumas ir galimumas. Todėl dera, kad jie būtų iš tam tikro pirmojo vie- nio, o jis yra Dievas.“⁷ Šiame įrodyme *būtinumas* neminimas: jis numanomas arba, vartojant Akviniečio terminus, yra galimybėje, kurią galima išvesti į aktualybę, ką Akvinietis atlieka *Teologijos sumoje* ir, kaip netrukus matysime, *Sumoje prieš pagonis*. *Sentencijų komentare* pateiktas įrodymas buvimu yra, atrodo, unikalus ir galėtų būti pateiktas kaip šeštasis Dievo buvimo įrodymas, jeigu logika nedraustų buvimą įrodinėti buvimu. Tikriausiai todėl *Teologijos sumoje* jis neįtrauktas į sąrašą.

Jo nėra ir traktato *Suma prieš pagonis* pirmosios knygos trylikto skyriaus argumentų Dievo buvimui įrodyti sąrašė. Tame skyriuje Akvinietis išsamiai nagrinėja du Aristotelio pateiktus įrodymo judėjimu būdus ir net kelias jų versijas, o kitus – ketvirtąjį ir penktąjį – tik paminė. Trečiojo įrodymo – įrodymo *būtinybe* – čia irgi nėra.⁸ Tačiau jis atskirai pateiktas antroje knygoje:

Kiekvienas, kuris gali būti ir gali nebūti, turi kokią nors priežastį, nes svarstomas pats savaime jis vienodai siejasi su abiem galimybėmis, todėl turi būti kas nors, kas jį priskirtų vienai iš jų. Kadangi priežasčių seka negali būti begalinė, todėl turi būti kas nors būtinas, kuris būtų visų galimų dalykų buvimo ir nebuvo priežastis. Kadangi kiekvienas būtinas dalykas privalo turėti savo būtinumo priežastį, o priežasčių seka negali būti begalinė, todėl pasiekiamas tas, kuris yra savaime būtinas. Tačiau toks gali būti tik vienas... Ir jis yra Dievas. Todėl iš jo kaip iš buvimo priežasties reikia kildinti visa, kas nėra jis pats.“⁹

Paskutinis šio įrodymo sakinytis atskleidžia trečiojo įrodymo paslaptį – tai, kad jis yra buvimo įrodymas buvimu ir būtinumo būtinumu: santykinai būtino buvimu įrodinėjamas absoliučiai būtino buvimas, iš kurio kildinamas pirmojo

buvimas ir būtinumas. Toks įrodinėjamas lotyniškai vadinamas *circulus vitiosus* – ydingu ratu. Todėl iš trijų jau nagrinėtų Dievo buvimo įrodymų trečiasis atrodo labiausiai pažeidžiamas, taigi ir labiausiai abejotinas.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ *S. Th.* I, q. 2 a. 3 in c. Čia ir toliau vertimas iš lotynų kalbos mano – G. V.
² *S. Th.* I, q. 2 a. 3 in c.
³ Ten pat.
⁴ Ten pat.
⁵ *The Empiricists.* – New York: Anchor Books, 1974, p. 482. (Vertimas iš anglų kalbos mano – G. V).

⁶ *Super Sent.*, lib. 1 d. 3 q. 1 pr.

⁷ Ten pat.

⁸ Tomas Akvinietis. *Suma prieš pagonis*, pirmoji knyga. – Vilnius: Logos, 1999, p. 41–57.

⁹ Tomas Akvinietis. *Suma prieš pagonis*, antroji knyga. – Vilnius: Logos, 2003, p. 38.

B. d.